

Joanna Sass: Kronika uchodźcy

1914

8 września, wtorek

Drohobycz. Po wkroczeniu armii rosyjskiej do Galicji i początkowych porażkach Austro-Węgier na froncie wschodnim Bruno Schulz wraz z siostrą i siostrzeńcem uchodzi z Drohobycza.

Od miesiąca Galicja jest areną krwawych starć pomiędzy carską Rosją a wojskami państw centralnych, czyli sojuszu łączącego Austro-Węgry, Cesarstwo Niemieckie i Imperium Osmańskie¹. Po przekroczeniu rzeki Zbrucz rosyjskie armie dowodzone przez Aleksieja Brussilowa i Nikołaja Ruzskiego, mające liczebną przewagę, pustoszą zajęte tereny. Oddziały kozackie za przyzwoleniem oficerów płądrują okoliczne powiaty, dopuszczając się gwałtów i grabieży na ludności cywilnej, często przy udziale miejscowych Rusinów. Ofiarą brutalnych prześladowań padają zwłaszcza podejrzewani o szpiegostwo Żydzi. Linia frontu zbliża się do Drohobycza. Bruno Schulz, jak większość mieszkańców Galicji i Bukowiny, uchodzi w obawie przed rosyjskimi represjami. W towarzystwie siostry Joanny oraz dwunastoletniego siostrzeńca Ludwika przedostaje się przez Karpaty do oddalonej o trzysta kilometrów węgierskiej miejscowości Szerelmes². Nie wiadomo, co łączy go z tą niewielką gminą, ale prawdopodobnie właśnie tu postanawia przeczekać trudną sytuację, która panuje na dworcu w pobliskim Preszowie, przez który po upadku Lwowa przebiega jedyny szlak komunikacyjny prowadzący ze wschodnich rejonów monarchii do Wiednia. Koleje cesarsko-królewskie transportują w tym czasie głównie rannych, chorych i jeńców³, brakuje taborów dla dziesiątków tysięcy uchodźców wojennych, opuszczających

tajemnicze
Szerelmes

- 1 W 1915 roku w skład tego sojuszu weszła również Bułgaria.
- 2 Obecnie Lubiša w rejonie Preszowa (węg. Eperjes) w północno-wschodniej Słowacji. Paolo Caneppele – znalazca kart meldunkowych Schulza – w tekście poświęconym jego wiedeńskiemu losom źle odczytał nazwę tej miejscowości: Szelerem zamiast Szerelmes, i zapewne z tego powodu nie był w stanie jej zidentyfikować (P. Caneppele, *Bruno Schulz w Wiedniu*, w: *W ułamkach zwierciadła. Bruno Schulz w 110 rocznicę urodzin i 60 rocznicę śmierci*, red. M. Kitowska-Lysiak, W. Panas, Lublin 2002).
- 3 2 października w wiedeńskich szpitalach znajduje się już 43 151 rannych i chorych żołnierzy z Galicji (*Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg*, hrsg. von A. Pfoser, A. Weigl, Wien 2013, s. 17).

Wojsko rosyjskie wkracza do Lwowa, 3 sierpnia 1914.

Galicyjscy uchodźcy na Dworcu Północnym w Wiedniu, 5 października 1914. Zbiory Austriackiego Archiwum Państwowego w Wiedniu.

w pośpiechu rodzinne strony. Większość z nich, pozbawiona środków do życia, dociera do różnych miast Austro-Węgier w wagonach towarowych przeznaczonych do przewozu bydła⁴. Biegnąca przez górzyste tereny trasa kolejowa jest jednotorowa, więc droga ciągnie się tygodniami. Zapewne dlatego Schulz dociera do Wiednia dopiero po trzech miesiącach.

30 listopada, poniedziałek

Wiedeń. Bruno Schulz po niespełna trzech miesiącach pobytu w węgierskiej miejscowości Szerelmes dociera do Wiednia.

Schulz wysiada na Dworcu Północnym (Nordbahnhof) w otoczeniu setek uchodźców wojennych z Galicji i Bukowiny. Po porażkach Austro-Węgier i pozostałych państw centralnych w okręgu lwowskim mieszkańcy wschodnich rejonów monarchii masowo opuszczają rodzinne strony w obawie przed kozackimi prześladowaniami⁵. Według oficjalnych danych w Wiedniu szuka już schronienia kilkadziesiąt tysięcy przymusowych migrantów⁶. Podczas gdy większość z nich, pozbawiona środków do życia, trafia do obozów barakowych lub zatęchłych kwatery żydowskiej dzielnicy Leopoldstadt, Schulz pozytywnie przechodzi obowiązkową procedurę kontrolną i jeszcze tego samego dnia zostaje zameldowany w IX dystrykcie (Alsergrund) przy Seegasse 3⁷. Mieszkanie pod numerem 7 na drugim piętrze kamienicy otrzymuje, być może, z urzędu – na wypełnionym przez Schulza formularzu meldunkowym brakuje obowiązkowego podpisu osoby dysponującej tytułem prawnym do wynajętego lokalu. Co więcej, wolne kwatery w Wiedniu podczas wojny są zarezerwowane dla wyższych rangą urzędników i władz nowo powstałych instytucji militarnych, a w IX dystrykcie (dzielnicy zwanej również lekarską) przysługują dodatkowo młodzieży studenckiej, która zasilą szeregi Akademickiego Legionu Pomocy (Akademische

Seegasse 3

4 B. Hoffman-Holter, *Abreisendmachung. Jüdische Kriegsflüchtlinge in Wien 1914–1923*, Wien–Köln–Weimar 1995.

5 Ponad 90 procent z nich stanowią Żydzi, szczególnie narażeni na represje władz carskiej Rosji (*Die Akten der Polizei Direktion, Krieges-Tagesereignisse, November 1914*).

6 Z raportów policji wynika, że do Wiednia dociera codziennie około 3000 uchodźców wojennych, pod koniec listopada ich przybliżona liczba szacowana jest na 90 tysięcy (ibidem).

7 Zgodnie z c.k. rozporządzeniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 15 września 1914 roku nieograniczone prawo najmu przysługuje w Wiedniu jedynie uchodźcom pełniącym funkcje publiczne czy posiadającym zaplecze finansowe (*Instruktion des k.k. Ministers des Inneren betreffend die Beförderung und Unterbringung von Flüchtlingen aus Galizien und der Bukowina. M.I. 11854/1914*; Z. Lasocki, *Polacy w austriackich obozach barakowych dla uchodźców i internowanych*, Kraków 1929, s. 11; R. Taborski, *Polacy w Wiedniu*, Kraków 2001, s. 191).

Hilfslegion)⁸. Możliwe zatem, że zobowiązany jest do pełnienia służby sanitarnej. Tu znajduje się najslawniejsza w Austro-Węgrzech klinika uniwersytecka (AKH – Allgemeines Krankenhaus), dwie kamienice zaś dzielą mieszkanie Schulza od szpitala Izraelickiej Gminy Wyznaniowej (Rothschild-Spital) przy Seegasse 9. Wybór miejsca trudno uznać za przypadkowy. Ponaddwumilionowa metropolia od lat zмага się z trudną sytuacją lokalową, wiele rodzin, nierzadko wielopokoleniowych, musi pomieścić się w jednym pokoju, z przechodnią kuchnią i toaletą na podwórzu. Znaczna część domów w ogóle nie ma kanalizacji i ogrzewania, nie istnieje też prawo chroniące lokatora⁹. Tymczasem Schulz wprowadza się ze starszą siostrą i siostrzeńcem do zabytkowej kamienicy¹⁰, mieszka w bliskim sąsiedztwie docenta doktora Zygmunta Freuda¹¹ oraz barokowego pałacu Lichtenstein, zawierającego jedną z najwarteściowszych kolekcji dzieł sztuki na świecie¹². Nie wiadomo, jak wygląda jego mieszkanie na drugim piętrze pod numerem 7 – i czy poza siostrą i siostrzeńcem musi je dzielić z innymi lokatorami¹³ – ale biorąc pod uwagę lokalizację i wielkość domu o łącznej powierzchni 1700 metrów, można przypuszczać, że powinno być wyposażone przynajmniej w salon, jadalnię, bibliotekę oraz typową dla tej zabudowy toaletę na korytarzu, przeznaczoną do użytku wszystkich mieszkańców. Alsergrund jest dzielnicą zamożnego mieszczaństwa, roczna cena za wynajem luksusowego apartamentu osiąga tu nawet 25 000 koron¹⁴. Nie sposób ustalić, ile wynosi opłata czynszowa Schulza, nie ulega jednak wątpliwości, że ktoś musi wspierać całą trójkę finansowo. Starszy brat Izydor – oficer

- 8** Z dokumentu znajdującego się w Austriackim Archiwum Państwowym i Wojennym (Karta uchodźcy z roku 1915) wynika, że Schulz służył jako sanitariusz w Akademickim Legionie Pomocy (Akademische Hilfslegion). Była to organizacja studentów działająca w Wyższej Szkole Technicznej w Wiedniu i na Politechnice Lwowskiej (Jej siostrzanym odpowiednikiem). Do zadań ALP należała między innymi pomoc przy transporcie rannych i chorych żołnierzy, przewożonych z frontu do szpitali. W dokumentach archiwalnych Wyższej Szkoły Technicznej z tego okresu Schulz nie figuruje, służbę sanitarną musiał zatem pełnić – krótko po wybuchu wojny przeciw Rosji pod koniec lata 1914 roku – w utworzonym na Politechnice Lwowskiej szpitalu polowym.
- 9** E. Haider, *Alltag am Rande des Abgrunds*, Wien–Köln–Weimar 2013.
- 10** Była ona niegdyś własnością serdecznego przyjaciela Ludwika van Beethovena – Johanna Baptista Freiherra von Pasqualati (www.ig-immobilien.com).
- 11** Mieszkanie, a zarazem gabinet twórcy psychoanalizy mieści się przy Berggasse 19, w odległości około ośmiu minut drogi od kamienicy, w której mieszka Schulz.
- 12** Prywatne zbiory rodziny są dostępne dla zwiedzających od 1805 roku.
- 13** Karty meldunkowe mieszkańców Wiednia z okresu I wojny światowej, przechowywane w Austriackim Archiwum Miejskim i Państwowym, uporządkowane są według nazwisk, a nie adresów. Z tego powodu nie sposób ustalić, czy poza Schulzem i jego bliskimi w kwarterze przy Segasse 3/7 przebywał ktoś jeszcze.
- 14** Minimum egzystencjalne wynosi wówczas około 1600 koron rocznie (E. Haider, *Alltag am Rande des Abgrunds*, Wien–Köln–Weimar 2013, s. 43).

armii c.k., nadzorujący projekty budowy fortyfikacji¹⁵ – przebywa w dystrykcie Gross-Jedlersdorf¹⁶, a na pobliskiej Karolinagasse mieszka brat cioteczny matki, wuj Jonasz – właściciel tartaku w Truskawcu i współzarządca drohobyckiej spółki wyrobów spirytusowych. Przypuszczalnie tylko dzięki ich pomocy los Schulza jako uchodźcy był nieporównanie lepszy od sytuacji tysięcy innych osób.

lepiej
niż inni

1915

27 stycznia, środa

Wiedeń. Bruno Schulz melduje się w Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny.

Wiedeń, do którego Schulz dociera pod koniec listopada, nadal jest miastem pełnym blasku. Trwająca wojna powoduje jednak narastanie problemów ekonomicznych. Działania militarne w Galicji pochłaniają ogromne nakłady finansowe, uchodźców przybywa¹⁷, większość mężczyzn w sile wieku znajduje się na froncie, produkcja zboża, mięsa, nabiału i warzyw spada o 50 procent, tygodniowe spożycie tłuszczu zostaje ograniczone do 40 gramów. Gwałtownie rosną ceny podstawowych produktów, coraz więcej osób zmuszonych jest do korzystania z darmowych posiłków wydawanych w tak zwanych kuchniach wojennych (Kriegsküche). Prawdopodobnie również Schulz zaczyna odczuwać skutki szalejącej inflacji, 27 stycznia melduje się bowiem w Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny (Zentralstelle der Fürsorge für Flüchtlinge aus Galizien und der Bukowina)¹⁸. Zapomoga w wysokości 29 koron i 40 halerzy, którą odtąd odbiera co dwa tygodnie

29 koron
i 40 halerzy

¹⁵ „Leutant, k.u.k. Landsturmingenieur bei der k.u.k. Befestigungsbau Direction Wien”.

¹⁶ Obecnie Großjedlersdorf, XXI dzielnica Wiednia. Z archiwalnego wyciągu zawierającego dane meldunkowe Izydora Schulza wynika, że przebywał on wcześniej w gminie Gerardsdorf, a nie „Gerardsdorf”. Prawdopodobnie Paolo Caneppele, od którego otrzymałam wyciąg, popełnił literówkę w tekście poświęconym odnalezionym przezeń kartom meldunkowym Brunona Schulza i jego rodziny (P. Caneppele, op. cit.).

¹⁷ Według danych c.k. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Wiedniu schronienia szuka już 150 tysięcy Żydów i 50 tysięcy Polaków (B. Hoffmann-Holter, op. cit., s. 283).

¹⁸ Organizacja założona przez burmistrza Wiednia doktora Richarda Weiskirchnera we współpracy z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych 10 września 1914 roku. Do jej zadań należy szeroko pojęta opieka socjalna nad ubogimi lub pozbawionymi środków do życia uchodźcami wojennymi z Galicji i Bukowiny, między innymi zapewnienie im bezpłatnej opieki lekarskiej, wyżywienia i odzieży, darmowej ochrony prawnej, transportu dla powracających do domów oraz bezpłatnych lokali mieszkalnych (w rzeczywistości są to obozy barakowe lub sutereny). Bruno Schulz korzysta z pomocy centrali od 27 stycznia 1915 do 12 sierpnia 1915 roku (B. Hoffmann-Holter, op. cit., s. 44; G. Kohlbauer-Fritz, *Elend wohin man schaut, Kriegsflüchtlinge in Wien*, w: *Im Epizentrum des Zusammenbruchs...*, s. 97).

przy Zirkusgasse 5, jest jednak niższa od poziomu minimum socjalnego, ponadto przeznaczona jest dla trzech osób¹⁹. 70 halerzy (1/100 korony) to za mało, by pokryć dzienne zapotrzebowanie nawet na najbardziej podstawowe produkty. W tym czasie więcej kosztuje kilogram mąki (80 h), tyle samo pięć jaj, niewiele mniej kilogram chleba (50 h) i dwa litry mleka (60 h)²⁰. Przepuszczalnie nadal wspierają Schulza przebywający w Wiedniu krewni, a niewielka kwota zapomogi stanowi tylko uzupełnienie domowego budżetu.

28 stycznia, czwartek

Wiedeń. Bruno Schulz po raz pierwszy odbiera zapomogę w Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny.

Nazajutrz po zameldowaniu się w Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny Schulz odbiera w kasie przy Zirkusgasse 5 należną mu zapomogę w wysokości 29 koron i 40 halerzy. Kasa Agencji jest czynna w dni robocze od godziny 9 do 13 i od 15 do 19, w soboty od 8 do 16, a w niedziele i dni wolne od pracy od 9 do 13²¹.

po raz
pierwszy

6 lutego, sobota

Wiedeń. Bruno Schulz w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5 odbiera przysługujący mu zasiłek w wysokości 29 koron i 40 halerzy.

20 lutego, sobota

Wiedeń. Bruno Schulz odbiera zasiłek w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5.

5 marca, piątek

Wiedeń. Bruno Schulz przeprowadza się na Elisabethpromenade 29²².

Od poprzedniego miejsca pobytu przy Seegasse 3 nowe mieszkanie dzieli nie więcej niż pięć minut drogi. Barokowa kamienica położona jest przy

19 Zgodnie z rozporządzeniem c.k. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z roku 1914 dzienna kwota na osobę korzystającą ze wsparcia Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny wynosi 70 halerzy. Suma, którą otrzymuje Bruno (29,40 korony), przeznaczona jest zatem dla trzech osób. Potwierdza to tylko dane znajdujące się na jego karcie uchodźcy wojennego, z której wynika, że w Wiedniu przebywa razem z siostrą Joanną Hoffmann, lat 31, i siostrzeńcem Ludwikiem, lat 12.

20 Dane Austriackiego Urzędu Statystycznego ze stycznia 1915 roku (*Die Entwicklung der Verbraucherpreise seit 1900*, „Beiträge zur österreichischen Statistik”, Heft 956).

21 *Zentralstelle für die Flüchtlingsfürsorge*, „Neues Wiener Tagblatt”, 16 października 1914.

22 Obecnie Roßauer Lände.

Nr. 30465

Zuname: Schulz

Vorname: Bruno

Alter: 24

Familienmitglieder: ledig, Schwestern Hoffmann

Johanna³¹ mit 1 Sohn Ludwig¹⁰

Beruf: Soldat der Tech. Hochschule

öster. Infanterie-Regiment
2 Meldesettel

Dokumente:

gepasst ab 21/12 15

Nationalität: polnisch

Früherer Wohnort: Drohobycz

Wann geflüchtet: 6. Sept. 1914

Wiener Adresse: B. Layane

J.P. W. ab 23.I. 1915.

Wien, den 27. I. 1915.

Zentralstelle der Fürsorge für die Flüchtlinge aus Galizien und der Bukowina.

Karta uchodźcy Brunona Schulza.

CKuH

8/1915 - K 29.40
12 " - - 29.40
20/2 " - 29.40
6/12 15 K 29.40
* 24/13 - K 29.40 L
8/4 - 29.40
23/4 - 29.40
6/5 - 29.40 fcy
20/5 - 29.40
3/5 - 29.40 L
17/6-17 - do 47.40 29.40
17-17 - do 37.11 29.40
10/1-29/1 - 37.50
29/2-17/8 - 32.50 M4

Rewers karty uchodźcy Brunona Schulza z pokwitowaniem odbioru zasiłku.

reprezentacyjnym Bulwarze Naddunajskim. Wielu mieszkańców Wiednia wybiera się tu na spacer, szukając wytchnienia od trudów wojennej codzienności.

pod
nowym
adresem

6 marca, sobota

Wiedeń. Bruno Schulz odbiera zasiłek w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5.

8 marca, poniedziałek

Wiedeń. Bruno Schulz w biurze wizowym policji na Brigittabrücke²³ melduje się w nowym miejscu zamieszkania.

Po przedłożeniu dokumentu tożsamości i umowy najmu zostaje zameldowany w lokalu mieszkalnym 5A na parterze kamienicy przy Elisabethpromenade 29²⁴.

27 marca, piątek

Wiedeń. Bruno Schulz odbiera zasiłek w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5.

Przysługujący mu zasiłek w wysokości 29 koron i 40 halerzy z niewiadomych przyczyn odbiera z tygodniowym opóźnieniem.

8 kwietnia, czwartek

Wiedeń. Bruno Schulz odbiera zasiłek w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5.

23 kwietnia, piątek

Wiedeń. Bruno Schulz odbiera zasiłek w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5.

6 maja, czwartek

Wiedeń. Bruno Schulz odbiera zasiłek w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5.

20 maja, czwartek

Wiedeń. Bruno Schulz odbiera zasiłek w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5.

²³ Brigittabrücke – od 1924 roku Friedensbrücke.

²⁴ Elisabethpromenade – obecnie Roßauer Lände.

rodzina
Izydora

1 czerwca, wtorek

Wiedeń. Rodzina Izydora Schulza zostaje przemeldowana do IX dystryktu miasta – Alsergrund.

Z karty meldunkowej Izydora Schulza wynika, że od 1 czerwca jest on zameldowany wraz z rodziną w IX dystrykcie miasta, przy Alserstraße 42²⁵. Bruno Schulz mieszka nieopodal bliskich²⁶. Na pewno odwiedza żonę brata Reginę (on sam od dwóch dni przebywa na froncie w Kosmaczy²⁷), pięcioletniego bratanka Wilhelma i półtoraroczną Ellę. Prawdopodobnie Izydor przed wyjazdem na front świadomie przeprowadza rodzinę z odległej dzielnicy Gross-Jedlersdorf do Alsergrund. Pozostawiając ciężarną żonę z dwójką małych dzieci, zapewne liczy na pomoc rodzeństwa²⁸ i oczekuje, że w trudnej sytuacji rodzina będzie w komplecie.

4 czerwca, piątek

Wiedeń. Bruno Schulz w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkussgasse 5 z dwudniowym opóźnieniem odbiera przysługującą mu zapomogę.

17 czerwca, czwartek

Wiedeń. Bruno Schulz odbiera zasiłek w kasie Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkussgasse 5.

łącznie
57 koron

Zapomoga jest dużo wyższa niż do tej pory. Z adnotacji urzędnika wynika, że w tym dniu Schulz otrzymuje 47 koron i 40 halerzy i dodatkowo 9 koron i 60 halerzy, a więc łącznie 57 koron. Od 1 czerwca 1915 roku przysługuje mu wprawdzie podwyżka urzędowa – 90 halerzy dziennie na osobę²⁹, czyli 37 koron i 80 halerzy co dwa tygodnie, ale kwota, którą pobiera, jest i tak wyższa o 19 koron i 20 halerzy. Najwidoczniej jest

- 25** Informacje uzyskane na podstawie wyciągu z wiedeńskiego Archiwum Miejskiego i Państwowego, który otrzymałam od znalazcy kart meldunkowych Schulza i jego rodziny – Paola Caneppele.
- 26** Mieszkanie jego brata znajduje się w odległości 3 kilometrów od Elisabethpromenade, przy której mieszka.
- 27** Z wniosku o przyznanie Izydorowi Schulzowi Złotego Krzyża Zasługi za Odwagę wynika, że od 30 maja 1915 do 13 października 1915 roku był on komendantem oddziału pracowników cywilnych (budowa fortyfikacji) siódmej armii c.k. przy etapach dowodzenia w miejscowości Kosmacz (Ukraina Zachodnia). Formalności meldunkowe musiał zatem dopełnić jeszcze przed wyjazdem (Belohnungssakten des Weltkrieges 1914–1918, Offiziersbelohnungsanträge (OBA) nr 76.878 (Karton 82), Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv).
- 28** Z Schulzem mieszka siostra Joanna i siostrzeniec Ludwik.
- 29** Zgodnie z rozporządzeniem c.k. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych uchodźcy wojenni z Galicji i Bukowiny otrzymują od 1 czerwca 1915 roku – z powodu rosnącej inflacji – podwyżkę w wysokości 20 halerzy dziennie na osobę, ale wobec bardzo wysokich cen jest to i tak kwota poniżej minimum socjalnego (B. Hoffmann-Holter, op. cit., s. 48).

to jakiś dodatek do przysługującej mu zapomogi. Oczywiście Schulz pobiera zasiłek dla siebie, swojej siostry i siostrzeńca.

23 czerwca, środa

Drohobycz. Umiera ojciec Brunona Schulza – Jakub.

śmierć
ojca

Z kart meldunkowych Brunona Schulza i jego karty uchodźcy wynika, że od 30 listopada 1914 roku przebywa on nieprzerwanie w Wiedniu. W świetle tych dokumentów nie sposób podtrzymywać wersji wydarzeń ustalonej przez Jerzego Ficowskiego, który w *Regionach wielkiej herezji* pisze: „Kiedy wybuchła [wojna], część rodziny w obawie przed zbliżającym się frontem wyjechała do Wiednia. Pogorszenie się stanu zdrowia ojca zmusiło do rychłego powrotu, tym bardziej że i Bruno niedomagał. Niestrudzona matka jęła pielęgnować już w Drohobyczu dwóch swoich chorych – męża i syna. Dom zmienił się w szpital, jak przed paru laty, i był to chyba najdłuższy okres nieprzerwanego obcowania Brunona z Jakubem. [...] Już jako rekonwalescent pomagał przy pielęgnowaniu gasnącego ojca”³⁰. Schulz mieszka w tym czasie na Elisabethpromenade 29. Do domu rodzinnego jeszcze powrócić nie może. Nie otrzyma pozwolenia władz. Lwów i okoliczne powiaty z Drohobyczem włącznie dopiero przed trzema dniami zostały wyzwolone spod okupacji armii carskiej. Ponadto jako student zasilający formacje Akademickiego Legionu Pomocy zapewne jest zobowiązany do pełnienia dalszej służby sanitarnej. Po zaciętych walkach o Lwów w szpitalach stolicy znajduje się masa rannych żołnierzy³¹. Niewykluczone też, że sam zmagą się w tym czasie z problemami zdrowotnymi.

1 lipca, czwartek

Wiedeń. Bruno Schulz udaje się do kasy Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkusgasse 5 po odbiór zapomogi.

Zasiłek, który odbiera, wynosi 46 koron i 80 halerzy, otrzymuje zatem 9 koron więcej niż przysługujące mu 37,80 korony. Możliwe, że jest to dodatek mieszkaniowy bądź pieniądze przeznaczone na przeprowadzkę, następnego dnia bowiem przenosi się do kamienicy przy Seegasse 27.

³⁰ J. Ficowski, *Regiony wielkiej herezji i okolice. Bruno Schulz i jego mitologia*, Sejny 2002, s. 26–27.

³¹ Według oficjalnych danych w dwóch pierwszych latach wojny do wiedeńskich szpitali trafia 274 tysiące rannych i chorych żołnierzy. Liczba pociągów sanitarnych, którymi są dowożeni z frontu, wynosi 4631, liczba wagonów zaś 12023 (*Im Epizentrum des Zusammenbruchs...*, s. 17).

2 lipca, piątek

Wiedeń. Po czterech miesiącach Bruno Schulz znowu zamieszkuje na Seegasse.

numer 27

Tym razem zostaje zameldowany w kamienicy numer 27. Nowe mieszkanie usytuowane jest tak samo, jak to przy Elisabethpromenade (prawe skrzydło, parter, piąte drzwi).

16 lipca, piątek

Wiedeń. Bruno Schulz udaje się do kasy Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkussgasse 5, gdzie odbiera przysługujący mu zasiłek w wysokości 37 koron i 80 halerzy.

29 lipca, czwartek

Wiedeń. Bruno Schulz pobiera ostatnią zapomogę Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny.

**ostatnia
zapomoga**

Bruno Schulz udaje się do biura Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkussgasse 5, by odebrać zapomogę. Przepuszczalnie tego samego dnia dobrowolnie rezygnuje z dalszego wsparcia organizacji³². Zapewne wie, że jako osoba zależna finansowo od miasta nie otrzymałby wymaganego pozwolenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na dwumiesięczny wyjazd do Marienbadu. Budżet monarchii jest zbyt obciążony. Tylko do końca sierpnia ogólna kwota wypłat dla uchodźców wynosi 18,1 miliona koron³³. Wobec trudnej sytuacji ekonomicznej władze Wiednia odrzucają wnioski o pobyty uzdrowiskowe.

6 sierpnia, piątek

Wiedeń. Przed wyjazdem do Marienbadu Bruno Schulz wymeldowuje się z kwatery przy Seegasse 27.

Podczas nieobecności w Wiedniu prawdopodobnie nie przysługuje mu prawo meldunku (takie rozwiązanie zapewne ułatwia władzom kontrolę nad liczbą przebywających w stolicy uchodźców). Niewykluczone też, że lokal należy do miasta i w czasie pobytu Schulza w kurorcie

32 Z karty uchodźcy Schulza wynika, że ostatni zasiłek w Agencji pobiera 29 lipca 1915 roku.

33 B. Hoffmann-Holter, op. cit., s. 49.

Przed budynkiem Centralnej Agencji Pomocy dla Uchodźców Wojennych z Galicji i Bukowiny przy Zirkussgasse 5 w Wiedniu, zdjęcie z okresu I wojny światowej. Zbiory Archiwum Policji w Wiedniu.

zostaje przydzielony innej osobie pełniącej jakąś funkcję publiczną³⁴. Jeśli tak jest, to mieszkanie muszą również opuścić siostra Schulza i jej syn Ludwik³⁵.

7 sierpnia, sobota

Wiedeń – Marienbad. Bruno Schulz udaje się do Marienbadu.

wyjazd do
Marienbadu

Schulz wyjeżdża do Marienbadu z Dworca Cesarza Franciszka Józefa (Franz-Joseph Bahnhof) o godzinie 8.25. Droga w kierunku zachodnim prowadzi przez Budziejowice, Pilzno i Pragę. Jeśli podróż przebiega bez zakłóceń, Schulz dociera do celu zgodnie z rozkładem jazdy o 16.39³⁶. Zapewne wie już o śmierci ojca i nie jest w dobrej kondycji psychofizycznej³⁷. Znany kurort odwiedza przypuszczalnie w celach leczniczych.

7 sierpnia, sobota – 24 września, piątek

Marienbad. Pobyt Brunona Schulza w uzdrowisku.

Marienbad ze względu na sprzyjający klimat i czterdzieści źródeł mineralnych (najwięcej w Europie) określany jest mianem „perły czeskiego trójkąta uzdrowiskowego”³⁸. Położony w otoczeniu zalesionych wzgórz,

- 34** To tłumaczyłoby również, dlaczego po powrocie z Marienbadu Schulz zostaje zameldowany w sąsiedniej kamienicy przy Seegasse 28. Prawdopodobnie jako sanitariuszowi Akademickiego Legionu Pomocy przysługuje mu prawo najmu w IX dystrykcie miasta, a kwatery otrzymuje z urzędu na pobyt czasowy. W okresie od 30 listopada 1914 do 15 grudnia 1915 roku przeprowadza się czterokrotnie, ale niezmiennie pozostaje w dzielnicy Alsergrund, i to w położonych obok siebie kamienicach (Seegasse 3, Seegasse 27, Seegasse 28, Elisabethpromenade 29). Niewykluczone też, że ma w Wiedniu wpływowych znajomych bądź w znalezieniu lokum pomaga mu ktoś z bliskich. A jeśli faktycznie ma status osoby pełniącej funkcję publiczną, to otrzymuje dwumiesięczny urlop zdrowotny, który spędza w Marienbadzie.
- 35** Możliwe, że siostra i siostrzeniec Schulza wyjeżdżają wraz z nim do Marienbadu albo zatrzymują się na dwa najbliższe miesiące przy Alserstrasse 42, u żony jego starszego brata, Reginy. Izidor Schulz przebywa w tym czasie na froncie w miejscowości Kosmacz (Ukraina Zachodnia).
- 36** Waldheims Kondukteur. Fahrpläne der österreichischen, ungarischen und Bosnisch-Herzegowinischen Eisenbahnen und Dampfschiffe bearbeitet nach offiziellen Angaben mit einer Eisenbahnkarte, K.K. Staatsbahndirektion, April–November 1915, s. 94.
- 37** W pierwszych dwóch wydaniach *Regionów wielkiej herezji* pojawia się informacja, że Schulz zmaga się w tym czasie z zapaleniem płuc i nieomogą serca, w najnowszym, z roku 2002, Schulz zdaniem Ficowskiego już jako rekonwalescent pomaga „przy pielęgnowaniu gasnącego ojca”. W obu wypadkach biograf myli się co do miejsca pobytu Brunona Schulza, jego ustalenia dotyczące problemów zdrowotnych przyszłego pisarza mogą się jednak zgadzać, choć Ficowski nie potrafi ich przyporządkować czasowo i terytorialnie (J. Ficowski, *Regiony wielkiej herezji. Szkice o życiu i twórczości Brunona Schulza*, Kraków 1967, s. 38–39; idem, *Regiony wielkiej herezji. Szkice o życiu i twórczości Brunona Schulza*, wyd. 2 poszerzone, Kraków 1975, s. 40–41; idem, *Regiony wielkiej herezji i okolice*, s. 27).
- 38** Marienbad wraz z Karlsbadem i Franzesbadem tworzy tak zwany czeski trójkąt uzdrowiskowy (*Böhmische Bäderdreiecks*).

stanowi ulubione miejsce wypoczynku wielkich tego świata³⁹, a zwłaszcza żydowskiej socjety. Także znaczna część praktykujących tu w sezonie lekarzy to osoby pochodzenia żydowskiego, związane z Uniwersytem Medycznym i wiedeńskimi szpitalami położonymi blisko kwatery Schulza w IX dystrykcie miasta⁴⁰. Niewykluczone więc, że przebywa on pod opieką któregoś ze znanych mu lekarzy. Na liście jego zaleceń kuracyjnych znajdują się pewnie zabiegi należące do pionierskich osiągnięć medycyny fizykalnej. Biorąc pod uwagę problemy Schulza z sercem i dolegliwości ze strony dróg oddechowych, korzysta z poprawiających krążenie: hydro-, elektro- i światłoterapii oraz kąpeli krzemowych, kwasowęglowych, gazowych z dużą ilością dwutlenku węgla czy aromatycznych w igłach świerkowych⁴¹. Możliwe, że po wizytach w zakładzie balneologii odbywa wędrówki śladami Goethego⁴² lub spaceruje promenadą, podziwiając ogrody ciągnące się przez całą długość kurortu. Prawdopodobnie odpoczywa w parku zdrojowym, a tanie owoce kupuje naprzeciwko Judengasse. Nie wiadomo, gdzie się stołuje, ale dania, które spożywa Franz Kafka, przebywający w uzdrowisku rok później, to rarytasy w porównaniu z sytuacją żywieniową Wiednia⁴³. Wszystko wskazuje na to, że Schulz ma idealne warunki, by odzyskać siły i powrócić do równowagi duchowej.

24 września, piątek

Wiedeń. Po niespełna dwumiesięcznym pobycie w Marienbadzie Bruno Schulz powraca do stolicy Austro-Węgier.

- 39** W Marienbadzie bywali: król Edward, Thomas Edison, Alfred Nobel, Mark Twain, Anton Dwořák, Johann Wolfgang von Goethe, Fryderyk Chopin, Friedrich Nietzsche, Franz Kafka, intelektualna elita Wiednia – Artur Schnitzler, Sigmund Freud, Gustaw Mahler, a także Habsburgowie z cesarzem Franciszkiem Józefem na czele (B. Borowka-Clausberg, *Damals in Marienbad... Goethe, Kafka und Co – die vornehme Welt kuriert sich*, Berlin 2009; M. Triendl-Zadoff, *Nächstes Jahr in Marienbad. Gegenwelte jüdischer Kulturen der Moderne*, Göttingen 2007; F. Kafka, *Briefe 1914–1917*, Band 3, Frankfurt am Main 2005; F. Kafka, *Tagebücher 1914–1923 in der Fassung der Handschrift*, Band 3, Frankfurt am Main 1994).
- 40** Docenci pracujący nad rozwojem medycyny fizykalnej, zwłaszcza balneologii, to w 75 procentach osoby pochodzenia żydowskiego, prowadzące badania na wiedeńskim Uniwersytecie Medycznym przy Spitalgasse 23.
- 41** M. Triendl-Zadoff, op. cit., s. 43.
- 42** Johann Wolfgang von Goethe odwiedza Marienbad wielokrotnie, pierwszy pobyt poety w uzdrowisku datowany jest na rok 1821. Możliwe, że Schulz odwiedza jego muzeum przy Goethe-Platz 11 (niegdyś pensjonat „Zur Goldenen Traube”). Znajdują się tu między innymi meble Goethego, zbiór jego obrazów, własnoręcznie wykonany rysunek Marienbadu oraz gabloty z minerałami i roślinami zbieranymi przezeń podczas licznych wędrówek po rozległym lesie uzdrowskim (I. Kostilnikova, *J. W. Goethe und Marienbad*, Pilsen 2014; H. Braunn, M. Neubauer, *Goethe in Böhmen*, Gondrom 1991).
- 43** Za szczególnie godne polecenia uważa Kafka spożywane w restauracji „Neptun” omlety warzywne, mięso cesarskie (*Keiserfleisch*) i porcję surowego jajka z zielonym groszkiem (F. Kafka, *Briefe 1914–1917*, Band 3, s. 209).

pod numerem 28

Mieszkanie przy Seegasse 27, z którego wymeldował się przed wyjazdem, jest już zajęte przez innych lokatorów. Udaje mu się jednak znaleźć wolną kwaterę na pierwszym piętrze sąsiedniej kamienicy przy Seegasse 28, pod numerem 8. Od początku swego pobytu w stolicy monarchii pozostaje niezmiennie w IX dystrykcie miasta. Najwyraźniej w tej okolicy czuje się dobrze, choć niewykluczone, że wynajmuje mieszkania od znajomych lub przysługują mu one z urzędu.

26 września, niedziela

Wiedeń. Bruno Schulz zostaje zameldowany w mieszkaniu przy Seegasse 28.

Do mieszkania przy Seegasse 28 Schulz wprowadza się już 24 września, w piątek. Zapewne jednak po ośmiu godzinach podróży z Marienbadu jest zbyt zmęczony, by jeszcze tego samego dnia udać się do biura wizowego Prezydium Policji w celu dopełnienia niezbędnych formalności meldunkowych.

Po 13 października

Wiedeń. Izydor Schulz powraca z frontu.

Izydor Schulz kończy służbę na froncie w Kosmaczy 13 października 1915 roku. Nie wiadomo dokładnie, kiedy dociera do Wiednia. Przypuszczalnie jednak od połowy miesiąca Bruno Schulz może już spotykać się z mieszkającym nieopodal bratem.

2 grudnia, czwartek

Wiedeń. Na świat przychodzi bratanek Brunona Schulza – Jakub.

narodziny Jakuba

Najmłodsze dziecko Izydora Schulza rodzi się w Wiedniu. Bruno Schulz zapewne jeszcze tego samego dnia otrzymuje wiadomość o tym, że po raz kolejny został stryjem⁴⁴. Prawdopodobnie na cześć zmarłego przed pięcioma miesiącami dziadka chłopiec otrzymuje imię Jakub.

14 grudnia, wtorek

Wiedeń. Po podjęciu decyzji o powrocie do Drohobycza Bruno Schulz wymeldowuje się z mieszkania przy Seegasse 28.

⁴⁴ Możliwe, że nowinę przekazuje młodszemu bratu sam Izydor. Służbę na froncie w Kosmaczu zakończył 13 października 1915 roku i przypuszczalnie przebywa już w Wiedniu (Belohnungsakten des Weltkrieges 1914–1918, Offiziersbelohnungsanträge (OBA) nr 76.878 (Karton 82), Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv).

Rynek i kościół w Drohobyczu, ok. 1915. Zbiory
Austriackiego Archiwum Państwowego w Wiedniu.

Formalności wymeldowania dopełnia w biurze wizowym Prezydium Policji. Jako docelowe miejsce pobytu podaje Drohobycz.

15 grudnia, środa

Wiedeń. Bruno Schulz wyjeżdża do Drohobycza.

Bruno Schulz po niemal dwunastu miesiącach pobytu w Wiedniu powraca w rodzinne strony. Wyrusza z Dworca Północnego Koleją Żelazną Cesarza Ferdynanda (Keiser Ferdinands-Nordbahn) w kierunku Lwowa, stamtąd zaś udaje się do Drohobycza. Droga obejmująca 840 kilometrów prowadzi przez Brno i Kraków. Nie sposób ustalić, kiedy Schulz rozpoczyna podróż, ale powinna mu ona zająć nie więcej niż dwadzieścia godzin⁴⁵.

16 grudnia, czwartek

Drohobycz. Po ponad roku nieobecności Bruno Schulz powraca do domu.

W połowie grudnia Schulz dociera do rodzinnego Drohobycza. Przestrzeń jego dzieciństwa już nie istnieje, po sklepie i kamienicy przy Rynku, spalonej przez rosyjskie wojska, pozostają jedynie zgłiszcza. Przez niemal rok pozostaje w rodzinnym mieście, mieszkając w domu przy ulicy Floriańskiej, do którego rodzina przeniosła się w 1910 roku. Szuka śladów zmarłego ojca? W opowiadaniu *Karakony* napisze, że „Były to długie tygodnie depresji, ciężkie tygodnie bez niedziel i świąt, przy zamkniętym niebie i w zubożałym krajobrazie”⁴⁶.

45 Podróż koleją żelazną z Dworca Północnego w Wiedniu do Krakowa trwa 13,5 godziny. Dystans pomiędzy Krakowem a Lwowem pokonywany jest w około 5,5 godziny. Drohobycz oddalony jest od Lwowa o zaledwie 85 kilometrów – to mniej więcej godzina jazdy (*Waldheim's Kondukteur, Fahrpläne der österreichischen, ungarischen und bosnisch-herzegowischen Eisenbahnen und Dampfschiffe mit einer Eisenbahnkarte*, Ausgabe Nov. 1915 – April 1916, s. 135; R. Heisendorff, *Die K.u.K. privilegierten Eisenbahnen 1828–1918 der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Wien 1975; *Geschichte der Eisenbahnen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Band 3, Prochaska Wien – Tschechien 1898–1908).

46 B. Schulz, *Opowiadania. Wybór esejów i listów*, oprac. J. Jarzębski, wyd. 2 przejrane i uzupełnione, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 86.